

УДК: [94(477.7):262.146(498)] "1941/1944"

МИХАЙЛУЦА М.І.

Одеський національний морський університет

Михайлуца Микола Іванович (1962 р.н.), кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Одеського національного морського університету. Закінчив історичний факультет Одеського національного університету імені І.І. Мечникова в 1985 році. Автор 2-х монографій і співавтор 3 науково-популярних книжок, біля 100 наукових статей присвячених проблемам сталінських репресій 30-х років ХХ ст. та православної церкви в роки Другої світової війни на півдні України.

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В ГОЛТСЬКОМУ ТА ОЧАКІВСЬКОМУ ПОВІТАХ ТРАНСНІСТРІЇ В 1941-1944 РР.

У статті на основі переважно невідомих раніше румуномовних архівних джерел розкривається справжня сутність румунського православного місіонерства, церковної політики та релігійної ситуації в українських повітах "губернаторства Транснїстрія" в 1941-1944 рр.

On basic of mainly earlier unknown Romanian languages archives sources is opening in this article, real essence of Romanian orthodox ministry, in church's politics and in religion situation in Ukrainian governor's districts of Transnistria in 1941-1944 years.

Через багатовекторне сьогоднішнє віддзеркалення минулого безсумнівно актуальність має вивчення такої малознаної проблеми, як існування місцевих православних парафій, різноманітних конфесій та релігійних громад в окупованих румунськими військами землях поміж Південним Бугом і Дністром. Ці терени було номіновано румунами у розпалі Другої світової війни як "губернаторство Транснїстрія". Саме невивченість джерельної бази цього періоду (особливо румуномовних документів, зосереджених у південноукраїнських архівах – ДАМО, ДАОО) та відсутність глибоких досліджень із зазначеної проблематики спонукає нас до постановки завдання в цій статті.

Огляд доволі блідої історіографії цього питання свідчить, що донедавна, наприклад, у дослідженнях російських істориків церковно-релігійна ситуація в українських повітах Буго-Дністровського межиріччя розглядалася лише у загальному контексті релігійної політики румунської окупаційної влади, та й то лише з

позицій інтересів Руської ПЦ [1]. Вчені діаспори дещо поступилися вперед. Особливо канадський історик А. Жуковський, хоч у його праці не вистачало джерел місцевих архівосховищ та бракувало узагальнень [2].

Українська історіографія церковного життя в роки Другої світової війни останнє десятиліття репрезентована ґрунтовними працями П. Панченка, В. Пащенко, О. Лисенка, Ю. Волошина, В. Гордієнка [3], які розглядали проблему в загальнодержавному масштабі. Однак, залишилися за межами глибокого аналізу події підкупаційного періоду, що відбувалися в повітій глибинці "губернаторства Транснїстрія". Історики ж зарубіжні [4], особливо румунські [5] та молдавські [6], у своїх працях приділяли увагу переважно "етнічним румуно-молдавським регіонам" і мало українським, хоч і наводять для нас цікаві цифри та роблять деякі висновки щодо релігійної ситуації в субпротоієрействах.

Виходячи з невивченості проблеми взагалі і опираючись на автентичні румуномовні джерела,

що зберігаються в ДАОО і ДАМО, за мету нашої статті ставимо спробу розглянути, якою була церковно-релігійна ситуація в глибинці окупованих румунами земель, безпосередньо на прикладі Голтського (іноді зустрічається Голтянського, зараз – м. Первомайськ Миколаївської обл.) та Очаківського повітів “губернаторства Трансністрія”.

За період румунського володарювання в українських землях між Дністром і Південним Бугом у національно-релігійному плані відбувалися, спровоковані своєрідним окупаційним режимом, специфічні міжконфесійні процеси. Останні характеризують ставлення румунської окупаційної влади та обслуговуючої її інституції – Румунської православної церкви до місцевого населення, яке було переважно українським за національною ознакою та поліконфесійним за духовними уподобаннями. У першу чергу, маємо на увазі широкий релігійний соціум – від віруючих людей різних конфесій, сектантських відгалужень і до безбожництва.

Серед 13 повітів Трансністрії, саме українськими (за етнотериторіальною ознакою) були 10, включаючи м. Одесу й Одеський повіт, решту – Рибницький, Тираспольський та Дубосарський – населяли переважно молдавани. Українці ж становили більшість в Очаківському, Голтському, Березовському, Балтському та Тульчинському, в інших повітах український люд мешкав разом з історичними сусідами – росіянами, молдаванами, німцями, поляками, болгарами. Природно, що релігійне розмаїття на цих теренах виявилось у специфічному ставленні окупаційної влади і румунської церкви до віруючих місцевих парафій та духовенства.

Своїм першочерговим завданням у релігійній царині румуни вважали відродження християнської віри та відновлення церковного життя у захоплених українських землях. Задля цього вони надіслали туди Румунську православну місію (далі – місія, або РПМ), яка організувала проведення інспектувань парафій у глибинці Трансністрії. Реалізація такого плану відбувалася у визначених екзархатом румунської церкви напрямках: налагодження діяльності тимчасових місіонерських груп із Трансільванії, Бессарабії та Буковини, створення та укорінення стабільних постійних місіонерських осередків із прибульців-місіонерів і навернення на службу румунській владі православних священнослужителів із числа місцевого кліру, який за радянських порядків був відлучений від служіння Церкві. Не остання роль відводилася організації богословської освіти та налагодженню духовного навчання в школах тощо.

Вже з другої половини вересня 1941 р. до Трансністрії були направлені: трансільванські місіонери на чолі з митрополитом Миколаєм (Загорським), священники із Хушистської єпархії з єпископом Григорієм та клірики Кишинівської архієпископії під керівництвом отця Федора

(Рудієва). У жовтні Хушистською єпископією було направлено ще 16 місіонерів, а 20 грудня до Трансністрії прибули 55 місіонерів з Кишинівської архієпископії [7]. Їм доручалося протягом місяця “поселяти в душах віруючих радість від свята Різдва Христового”. Місіонерами проводилися релігійні служби, читалися проповіді, проводилися масові хрещення людей, роздавалася духовна література та хрестики. Кульмінаційним моментом у діяльності цих місіонерських груп було освячення храмів, що відроджувалися і відкривалися за участі населення і сприяння румунської церковної адміністрації. На кінець грудня 1941 року в межах губернаторства було освячено 32 старі церкви, відновлювалися й зруйновані храми [8]. Проте ці місіонери проводили свою роботу переважно серед молдавського населення, яке самими румунами вважалось етнічним румунським, і мало опікувалися проблемами прихожан-українців та інших національностей.

Підводячи підсумок діяльності РПМ у Трансністрії за 1941 рік, її шеф, архімандрит Юлій (Скрібан), підкреслював, що основна ставка у відродженні православного життя у цьому регіоні робилася саме на роботі приїжджих місіонерів. Звідси, з’їзд благочинних Трансністрії прийняв рішення “про залучення до роботи православної місії найбільш досвідчених представників духовенства зі Старого Королівства, особливо з Бессарабії, які володіють російською мовою та знають місцеві звичаї” [9]. Тоді ж із “ґаґа” (з держави) приїхало 63 священники, 1 диякон та 2 кантори [10]. У межах повітів організацією церковної справи займалися 14 субпротоіерей (в Одесі та в кожному повіті по одному). Більшість представників кліру утримувалася лише за рахунок прибутку від епітрахільної діяльності й не отримувала державної платні, що породжувало негативні явища, “такі як жадність та любов до срібла” [11]. Саме відсутність фінансової підтримки місіонерів з боку уряду Й. Антонеску керівництво місії вважало основною причиною проблем, пов’язаних із повільним розповсюдженням румунського впливу в провінціях. Як писав один з протоіерей – “врожай багатий, а женців мало” [12].

Певну роль у румунському місіонерстві відігравали й військові священники, які одними з перших укорінювали православ’я румунського зразка на теренах між Південним Бугом і Дністром. Вони здійснювали обряди хрещення, масові поминання померлих та розстріляних під час сталінських репресій. Так, літом 1942 р. у Голтському повіті, у парафії с. Акмечетні, в церкві Іоанна Богослова румунськими військовими священниками було похрещено 6 осіб [13]. В Очаківі, у листопаді 1942 р., військовим та місцевим духовенством було

проведено молебень на місці масових убивств християн за часів сталінської диктатури [14].

Через гостру потребу в священницьких кадрах, нагальною проблемою місії було навернення місцевого православного духовенства до співробітництва. Значна його частина зверталася із заявами про надання права служити в приходах. Показовим є рапорт священника Маркова О.Е. на ім'я благочинного Голтського повіту, датований 16 березня 1943 р.: “Маю за честь повідомити Ваше преосвященство про своє бажання приступити до пастирської діяльності в с. Кримка. Община ж, як видно, також бажає мене, бо прислала своїх представників і просить мене переїхати до них на парафію. Виходячи з цього, я найпокірніше прошу Вас отче протоієрею призначити мене в с. Кримку настоятелем Св. Різдва-Богородицької церкви, а також надіслати письмове клопотання його Високопреосвященству митрополиту Трансністрії Віссаріону...” [15]. У Фонді церковних організацій протоієрея Голтського повіту [16] подібних заяв лише за період з квітня 1942 по березень 1943 р. нараховуємо 24, що свідчить про активізацію клерикально-релігійного життя в цьому регіоні.

Особливо активно повернення колишніх священнослужителів до своїх рідних парафій спостерігалось в українських повітах Трансністрії. За даними місії, на березень 1942 р. їх нараховувалося понад 150 чоловік, хоча спочатку документально змогли підтвердити своє право на духовну діяльність лише 19 священників, 3 диякони та 8 канторів [17]. Більшості претендентів на поновлення в сані місія відмовила. Причинами відмови були: похилий вік, відсутність духовної освіти, недовіра до деяких священників, висвячених за часів більшовицького режиму тощо. Однак, основною причиною, передусім, була відсутність документальних доказів своєї попередньої діяльності на “духовній ниві”. Під час репресій 30-х років (арештів, тюремних допитів, мордувань, засуджень до таборів та заслань) документи остаточно втрачалися за стінами управлінь НКВС та в сейфах слідчих. Ілюстрацією до сказаного є автобіографія священника Голтського кафедрального собору о. Василя (Шабарова), подана на розгляд місії [18]. У ній розповідалося: “У 1926 р. райвідділом НКВС я був заарештований і 8 місяців утримувався у вологій одиночній камері, а потім був засуджений до 5 років концтаборів на о. Соловки. З 1931 р. був засланий на поселення у Східний Сибір і звільнився лише в 1936 році. Документи мої як про освіту, рівно й про висвячення у диякони та священники відібрані під час арешту 9 травня 1926 р. <...> Те, що я не самозванець, а дійсно священник, можуть підтвердити архієпископи Серафим, Іларіон, єпископи Григорій, Іоан,

Антоній Маріупольський, які були зі мною на Соловках. Незалежно від того, я клянуся перед Богом, Євангелієм та Пресвятою Богородицею, що я дійсний священник і хочу служити господу Богу і Церкві”.

Утворена в Одесі комісія, надаючи або відмовляючи претендентам у праві церковного служіння, використовувалась місією задля фільтрації місцевого кліру, який відзначався своєю строкатістю за своєю національною приналежністю та церковною юрисдикцією. На жаль, важко говорити про кількісні складові, однак ми можемо визначити, які саме церковні напрямки (конфесії) були представлені в українських повітах Трансністрії. Найбільш чисельною (за визначенням румунів) була група прихильників “Церкви живої”, яка своїми коріннями брала початок від церков патріарха Тихона, підтримувалася радянською владою з метою розкольніцької діяльності і перетягування на сторону “живістів” священників “тихонівців”. З часом, і ті й інші потрапили під репресивний удар ДПУ-НКВС і були піддані гонінням. “Живісти”, пройшовши через каяття та епітимию, переважно й отримували підтвердження священницького сану і від місії сільські приходи.

Неоднозначним було ставлення місії до священників УАПЦ. Представники з ієрархії митрополита В. Липківського, разом з іншими “віровідступниками”, підпадали під жорсткий тиск як з боку парафіяльних священників інших конфесій, так і з боку румунської місії. Збільшення кількості парафій українських автокефалістів та їхнього впливу на населення обурювало прихильників румунізації і проявлялося в дописах, скаргах та листах до повітових релігійних чиновників. Прикладом міжконфесійної боротьби є лист протоієрея Кіндрата Мощенка на ім'я благочинного Голтського повіту о. Іоанна від 11 липня 1942 року [19]. У ньому висловлюється застереження стосовно організації священниками М. Климентієвим та П. Величком приходів УАПЦ у селах Секретарка, Ольвіополь та ін. Побоюючись відродження національної церкви, автономної від румунської, релігійні чиновники місії направляли справи “липківців” виключно на розгляд Священного Синоду Румунської православної церкви.

У першому кварталі 1942 року значно активізувалася діяльність місії. Церковні адміністрації на місцях провели інспекції та обстеження майже кожної парафії та церковної громади. Церковно-організаційні процеси, які відбувалися в повітах, населених переважно українцями, знайшли аналіз у звіті архімандрита Антіма (Ніка) [20]. Румунська церковна адміністрація відзначала, що українське населення в Голтському, Очаківському та інших повітах губернаторства, з релігійної точки зору, “можна поділити на кілька категорій: перша –

ревні прибічники дійсної віри, особливо похилого віку люди; друга – байдужі, які не цікавляться релігією зовсім і, нарешті треті, які є ворогами релігії, безбожники, атеїсти та посібники комуністів... І хоча молодь дуже далека від проблем віри, все ж переважна більшість українців тяжіють до релігії”.

Інспектування показало, що в повітах, населених українцями, склалася гостра ситуація з наявністю церковно-культурних споруд і, відповідно, не вистачало служителів культу: священників, дияконів та канторів. У Голтському повіті діючих було 32 церкви [21]. Однак навесні 1942 р. найгірше склалася ситуація в Очаківському повіті, там діяло лише кілька храмів.

Попри свідчення румунських релігійних чиновників, що українці дуже релігійні та побожні і з повагою ставляться до Церкви, все ж їх тенденційність та українофобія простежуються на прикладах забезпечення парафій кадрами духовенства. Незважаючи на те, що в березні 1942 р. збільшилась кількість кліру у приходах губернаторства до 285 [22], з яких 203 священники, 15 дияконів та 67 канторів, все ж більшість повітів, особливо українських, залишалися без духовних персон. А якщо взяти до уваги той факт, що із 607 парафій, які існували в Трансністрії, лише 62 були населені румунами (молдаванами), 98 були змішаними і 477 парафій населяли українці, росіяни та ін. [23], то спостерігаємо явну кадрову священницьку диспропорцію не на користь слов'янського населення.

Там, де компактно проживали українці, катастрофічно бракувало людей духовного звання. Наприклад, у Голтському повіті було 8 священнослужителів, семеро з яких прибульці з “ґаї”, і всі вони зосереджувалися в Любашівській волості [24]. В Очаківському повіті значилося лише 6 [25]. За нашими підрахунками, у двох волостях Голтського повіту – Любашівській та Кривоозерській, на 55 тис. православних прихожан припадало лише 15 священників та 8 канторів [26]. У Доманівській волості на 5930 сімей у 14 парафіях значилось лише 3 священника, та й тим було під 80 років [27].

Натомість, приходи з молдавським населенням були укомплектовані священниками повністю. У трьох повітах: Тираспольському, Дубосарському та Рибницькому нараховувалося 103 представники духовенства, – майже третина від усієї кількості служителів культу в Трансністрії.

Ще однією проблемою, специфічною для цього регіону, є відкрито вороже ставлення РПМ до сектанства та релігійних відгалужень і боротьба з ними. Власне, такий прояв моноцерковності відповідав тоталітарній сутності румунського адміністрування в захопленому регіоні.

Уже в грудні 1941 року голова місії архімандрит Скрібан акцентував увагу на тому, що “релігійна жага робить народ довірливим та здатним слухати будь-кого, хто розповідатиме йому про віру. У такій атмосфері можна легко потрапити до секти. Досі ми не знали такої проблеми. Щоб запобігти небезпеці сектанства, необхідно направити в гущу народу якомога більше освічених священників...” [28]. У зв'язку з появою сект у Трансністрії, архімандрит А. Ніка також наполягав на необхідності місіонерів їздити по селах, де не вистачає священників і почергово вести службу в церквах [29]. Деяким панотціям місії давалося завдання часто інспектувати “вражені” сектами села.

Найбільш розповсюдженими релігійними відгалуженнями, що являли собою сектанство, були євангелісти, адвентисти 7-го дня, баптисти, штундисти, богомольці, драконівці, безпопівці, інокентіївці та ін. Вони зосереджувалися переважно в Ананіївському, Балтському, Голтському та Тульчинському повітах.

За нашими підрахунками, в 1942-1943 роках у Любашівській та Кривоозерській волостях проживали понад 50 тис. українців, 3916 молдаван (румунів), 153 німці та інші: з них переважну більшість становили православні. Поміж вказаного населення були також 341 католик, 143 баптисти, 102 євангелісти і 3 штундисти [30]. Разом сектанти та неправославні становили біля 2 % від православного населення цих волостей. У матеріалах примарії с. Маринівки Доманівської волості в списку сектантів-євангелістів на 15 липня 1943 р. фіксувалось 102 особи [31].

24 березня 1942 р. в Одесі відбувся церковний конгрес, на якому наголошувалося на необхідності боротьби з сектантством [32]. Священники Светлов, Флоря, Буденко та інші стояли на недопущенні появи сектантів, викориненні й обмеженні їхнього впливу в православних парафіях. Для захисту ортодоксії постановою губернатора Трансністрії від 1 січня 1942 р. було направлено 23 священника-місіонера [33]. Вони проводили активну протисектантську роботу серед прихожан та населення повіту.

Однак і згодом румунська влада та православна місія в Трансністрії не виявили бодай видимості толерантного ставлення щодо релігійних сект і прийняли “драконівський” закон за № 927 від 30 грудня 1942 року [34]. Ним румунський уряд ухвалив ліквідацію усіх релігійних сект та заборонив утворення нових релігійних об'єднань. До того ж, уся власність та майно сект конфісковувались, а тих хто приховував місцезнаходження цих сект, заарештовували й ув'язнювали у табори від 1 до 3 років [35].

Не були румуни сповненими поваги і до місцевого населення, яке святкувало релігійні

свята за місцевим календарем (старим стилем). Відповідно до розпорядження уряду Трансністрії за № 7219 від 23 грудня 1941 року, напередодні Різдва Христового церковним керівництвом було прийнято рішення, щоб свята Різдва, Нового Року та Хрещення відбувалися за новим, виправленим календарем [36]. І хоча допускалося, що населення таки буде святкувати за своєю власною волею за старим стилем, усе ж в армії, у школах та румунській адміністрації свята повинні були святкуватися лише за новим календарем. Для цього місія на пожертвування випустила церковний календар на 1942 рік російською мовою накладом 10 тис. примірників і розповсюдила серед місцевого населення. А церковний календар на 1943 р. являв собою книгу-альманах на 100 сторінок [37]. Газети “Християнське Придністров’я”, “Воскресень”, що друкувалися при монастирі м. Бершадь румунською і російською мовами, були популяризаторами румунського християнського місіонерства та християнської моралі.

Румуни в боротьбі зі “стилізмами” в українських повітах знаходили певну опозицію серед місцевого духовенства, яке вимагало канонічного підтвердження румунського

місіонерства та посередництва в українських землях від Вселенського собору.

Підводячи підсумок аналізу релігійної політики в окупованих румунами українських територіях між Дністром і Бугом, визначимо кілька важливих моментів означеної проблеми. По-перше, в захоплених землях румуни встановили жорсткий політичний режим, який, певною мірою, утверджувався завдяки Румунській православної церкви та місії, що репрезентувала всю церковну владу в губернаторстві Трансністрія. По-друге, місія здійснювала в межах митрополії повний контроль над відродженням православного життя, спрямовувала кадрову політику в благочиннях та парафіях, керувала відбудовою та освяченням храмів, монастирів тощо. По-третє, в діяльності місії спостерігається відверта спрямованість на денационалізацію православного життя в українських та слов’янських землях Наддністрияни, викоринення будь-яких самотніх церковних традицій. По-четверте, Румунська православна церква забороняла церковний плюралізм, викоринюючи різні релігійні форми від сект до релігійних об’єднань, виправляла церковний календар тощо, як небезпеку моноцерковності і загрозу державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Религиозные организации в СССР накануне и в первые годы Великой Отечественной войны (1938-1943) // Отечественные архивы. – 1995. – № 2. – С. 37-67; Васильева О.Ю. Русская православная церковь в 1927-1943 годах // Вопросы истории. – 1994. – С. 40-45.
2. Жуковский А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північної Буковини, частина Бессарабії і Трансністрія, 1941-1944 // Український історик. – 1987. – Ч. 1-4. – С. 83-96.
3. Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні (40-ві – початок 90-х). – К.: НАН України, 1993; Пашенко В.О. Православ’я в новітній історії України. – Полтава, 1997; Лисенко О.С. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. – К., 1998; Волошин Ю.В. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.). – Полтава, 1997; Гордієнко В.В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939-вересень 1945 рр.). – Автореф. канд. істор. наук. – 1999 та ін.
4. Alexander Dallin. Odessa, 1941-1944: A case study of soviet territory under foreign rule, Center for Romanian Studies, 1998; Ancel Jean. Transnistria. Atlas. Bucuresti, 1998 та ін.
5. D. Stavarache, G. Vasilescu Misiunea bisericească Română in Transnistria (1941-1944), in “Document, buletinul Arhivelor Militare Române”, an 1, nr. 2-3/1998. – P. 48-53. Adrian Nicolae Petcu 1942-1943: Activitatea Bisericii Ortodoxe Române in Transnistria// Studii și materiale de istorie contemporană, Inst. de istorie “Nicolae Iorga”, Serie nouă, vol. 1, 2002. – P. 289-309.
6. Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic si cultural: 19 auq. 1941-29 ian. 1944). Iasi: Casa Editoriala “Demiurq”, 2004.
7. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 23.
8. Ibid.
9. Одесса. – 1942. – 12 мая.
10. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 25.
11. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.Р-2270, оп.1, спр.1, арк.66.
12. Там само. – Арк.9.
13. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф.Р-2704, оп.1, спр.1, арк.25.
14. Молва. – 1942. – 2 декабрия.
15. ДАМО. – Ф.Р-2704, оп.1, спр.2, арк.33.
16. Там само. – спр.2, 4, 7.
17. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 25; Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P. 115.
18. ДАМО. – Ф.Р-2704, оп.1, спр.4, арк.35-36.
19. Там само. – Ф.Р-2178, оп.1, спр.7, арк.16.
20. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 50-61.
21. Ibid. – P. 55.
22. Ibid. – P. 30, 48.
23. Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P. 117.
24. ДАМО. – Ф.Р-2704, оп.1, спр.9, арк.32-33, 49, 51.
25. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 48.
26. ДАМО. – Ф.Р-2704, оп.1, спр.16, арк.1-17.
27. ДАОО. – Ф.Р-2270, оп.1, спр.1, арк. 16-зв.

28. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 27.
29. Ibid. – P. 33.
30. ДАМО.- Ф.Р-2704, оп.1, спр.16, арк.1-17.
31. Там само. – Спр.12, арк.13-18.
32. Одеса.- 1942. – 24 марта.
33. ДАМО.- Ф.Р-2178, оп.1, спр.7, арк.36.
34. Rodica Solovei Activitatea Guvernamentului Transnistriei... – P. 183.
35. Ibid. – P. 122.
36. Transnistria creștina. – București. – 1943. – nr. 8. – P. 27.
37. Молва. – 1942. – 23 декабря.